

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΕΞΥΠΗΡΕΤΟΥΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ¹

Ελένη Παλιούρα, ΠΜΣ Εκκλησιαστικού Δικαίου, μεταπτυχιακή φοιτήτρια Κανονικού Δικαίου ΕΚΠΑ

1.Εισαγωγή

Συχνά χρησιμοποιείται ο όρος «εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα»², για να αποδώσει μια ιδιαίτερη κατηγορία δημόσιων νομικών προσώπων και συγκεκριμένα ως μία ιδιαίζουσα κατηγορία διφυών νομικών προσώπων³. Ο όρος αυτός δεν έχει έρεισμα σε κάποιο κανονιστικό κείμενο, απλώς έχει καθιερωθεί από τη θεωρία και τη νομολογία⁴, αποδίδεται δε στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας, τα οποία σε αριθμό προσεγγίζουν τα δέκα χιλιάδες (10.000.)⁵. Ο χαρακτηρισμός τους ως ιδιαίζουσα κατηγορία δημόσιων νομικών προσώπων προκύπτει από τη μη άσκηση εκ μέρους τους δημόσιας εξουσίας κατά γενικό κανόνα⁶. Τα νομικά πρόσωπα που εξυπηρετούν θρησκευτικούς σκοπούς, που

---

¹ Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου κ. Σπύρο Τρωιάνο, Ομότιμο Καθηγητή Εκκλησιαστικού Δικαίου, για τις παρατηρήσεις του επί του παρόντος, και τον κ. Γεώργιο Ανδρουτσόπουλο, Λέκτορα Εκκλησιαστικού Δικαίου, για την επίβλεψη της διπλωματικής μου εργασίας με κεντρικό θέμα το νόμο 4301/2014, από την οποία προέρχεται και το περιεχόμενο της παρούσας μελέτης εμπλουτισμένο.

² Βλ.και Επαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Αθήνα – Κομοτηνή 1996, σ.372-374, ο οποίος θεωρεί ότι τα εν λόγω πρόσωπα δεν εντάσσονται στο πεδίο της Δημόσιας Διοίκησης

³ Βλ.Απόστολος Γέροντας, Σωτήρης Λύτρας, Προκόπης Παυλόπουλος, Γλυκερία Σιούτη, Σπυρίδων Φλογαίτης, *Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2000, σ.122-123, όπου στην 123: «δεν έχουμε να κάνουμε εδώ με δημόσια νομικά πρόσωπα που δρουν άλλοτε ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και άλλοτε ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, αλλά ως νομικά πρόσωπα που δρουν άλλοτε στο θρησκευτικό πεδίο και άλλοτε στο πεδίο, όπου εκδηλώνεται η λειτουργία της πολιτικής εξουσίας».

⁴ Βλ.Κωνσταντίνος Θ. Πολυζωίδης, γνωμοδότηση «Περί του καθεστώτος Ορθόδοξου ιδιωτικού ναού ως εκτός συναλλαγής», *Αρμ.* 9/1999, σ.1310

⁵ Βλ.Σωτήρης Μητραλέξης (επιμέλεια), *Απελευθέρωση της εκκλησίας από το κράτος: οι σχέσεις Εκκλησίας – Κράτους και η μελλοντική μετεξέλιξή τους*, Αθήνα 2015, σ.11

⁶ βλ.και Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων 17.11.2016, αρ.πρωτ.: 195863/Θ1, «Περί επικοινωνίας των υπηρεσιών του ΥΠΠΕΘ με την Εκκλησία της Ελλάδος, την Εκκλησία της Κρήτης, τις Ιερές

αποτελούν και το υποκείμενο της παρούσας είναι γενικά όλες οι ενώσεις με νομική προσωπικότητα που έχουν συσταθεί χάριν σκοπών θρησκευτικής φύσεως ανεξαρτήτως δόγματος ή θρησκείας.

Στο ελληνικό Σύνταγμα αρχικά δε διαφαίνεται δυνατότητα επέκτασης των ατομικών δικαιωμάτων στα νομικά πρόσωπα -σε αντίθεση με το γερμανικό Σύνταγμα όπου ορίζεται ρητά η ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων και για τα εγχώρια νομικά πρόσωπα, στο βαθμό που προσιδιάζουν στη φύση τους⁷- γεγονός που ενισχύεται και από την αναφορά σε άτομα και όχι σε ενώσεις στο κείμενο του άρθρου 25Σ, που αποτελεί και το θεμελιώδες άρθρο της αρχής του κράτους δικαίου. Ωστόσο, τόσο η νομολογία όσο και η νομοθεσία καταδεικνύουν το αντίθετο. Το αντικείμενο εξέτασης της παρούσας είναι ακριβώς η επισκόπηση των βασικότερων συνταγματικών δικαιωμάτων των νομικών προσώπων που εξυπηρετούν θρησκευτικούς σκοπούς, ήτοι της αυτονομίας, του συνεταιρίζεσθαι και την περιουσίας. Ως ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι θα αναλυθεί εκτενώς και το δικαίωμα της αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας στις θρησκευτικές κοινότητες.

2. Το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτονομίας

Πιο αναλυτικά, το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτονομίας, που απορρέει από το θεμελιώδες δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, συνίσταται κατ' αρχήν στη δυνατότητα κάθε θρησκευτικής κοινότητας να διοικείται σύμφωνα με το εσωτερικό της δίκαιο⁸ τηρουμένων, βέβαια, των περιορισμών που τίθενται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, είναι δε πρόσφατο στο νομικό προσκήνιο και δεν έχει διεκδικηθεί με την

Μητροπόλεις Δωδεκανήσου, τις Ισραηλιτικές Κοινότητες και τις Μουφτείες Θράκης», όπου αναφέρεται ότι τα εν λόγω νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν αποτελούν κρατικά νομικά πρόσωπα, ούτε βρίσκονται στη σφαίρα της δημόσιας διοίκησης, είναι απαραίτητο δε η μορφή νομικής προσωπικότητας, την οποία διαθέτουν, να μην οδηγεί «σε λανθασμένα συμπεράσματα για τη σχέση των εν λόγω νομικών προσώπων με το κράτος, τις υποχρεώσεις που ενδεχομένως αυτά τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα έχουν έναντι της πολιτείας και πολύ περισσότερο, δε θα πρέπει να οδηγεί σε εξομοίωσή τους με τα λοιπά εποπτευόμενα νομικά πρόσωπα».

⁷ Άρθρο 19&3 του Γερμανικού Συντάγματος: «Die Grundrechte gelten auch für inländische juristische Personen, so weit sie ihrem Wesen nach auf diese anwendbar sind», σε DEUTSCHER BUNDESTAG, «Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland», Berlin 2009, S.26.

⁸ Το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτονομίας είναι ευρύτερο από το δικαίωμα της αυτοδιοικήσεως.

ίδια ένταση από όλες τις θρησκευτικές κοινότητες⁹. Το άρθρο 12 του ελληνικού Συντάγματος κατοχυρώνει την αρχή της αυτόνομης διοίκησης ενός νομικού προσώπου, αρχή που εκφράζει την ιδιωτική αυτονομία¹⁰, ωστόσο σκόπιμη είναι η τοποθέτηση του δικαιώματος της αυτονομίας των θρησκευτικών κοινοτήτων στο άρθρο 13Σ¹¹, το οποίο βέβαια δεν την κατοχυρώνει ρητά. Με βάση το δικαίωμα στη θρησκευτική αυτονομία, υπάρχει δυνατότητα θεμελίωσης αξίωσης εφαρμογής του εσωτερικού δικαίου της θρησκευτικής κοινότητας, ακόμη και υπό ορισμένες προϋποθέσεις, όταν αυτό αντιτίθεται στα ατομικά δικαιώματα των μελών της ή κάποιες φορές και στα ατομικά δικαιώματα τρίτων. Αξιοσημείωτη είναι η θέση ότι η εν λόγω αξίωση μπορεί να αναχθεί σε προστατευόμενο έννομο αγαθό από την εθνική και διεθνή έννομη τάξη¹².

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ανέπτυξε στο σκεπτικό των αποφάσεών του το γεγονός ότι οι θρησκευτικές κοινότητες υφίστανται ως οργανωτικές δομές και διοικούνται από κανόνες που χαρακτηρίζονται και από το κοσμικό και από το θεικό στοιχείο, όπως καθίσταται αντιληπτό από τα μέλη τους. Η θρησκευτική αυτονομία, που κατοχυρώνεται συνδυαστικά στα άρθρα 9 και 11 της ΕΣΔΑ, ώστε να διασφαλίζεται η συλλογική εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων έναντι αυθαίρετων κρατικών επεμβάσεων, είναι απαραίτητη για τον πλουραλισμό σε μια δημοκρατική κοινωνία, σύμφωνα με το Δικαστήριο¹³. Επιπροσθέτως, έχουν εξετασθεί από το τελευταίο περιπτώσεις αποβολής εκ μέρους μιας θρησκευτικής κοινότητας ενός μέλους της από εργασιακή σχέση που είχε συναφθεί μεταξύ τους, λόγω αντίθεσης πράξεών του με το εσωτερικό της δίκαιο (πχ

---

⁹ Βλ. Roland Minnerath, «Church Autonomy in Europe», σε CHURCH AUTONOMY: A COMPARATIVE SURVEY (Gerhard Robbers, ed., Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001), στην παρούσα χρησιμοποιήθηκε από ηλεκτρονική πηγή www.religlaw.org.

¹⁰ Βλ. Κλεάνθης Ρούσσο (επιμέλεια), *Δίκαιο Νομικών Προσώπων*, Αθήνα 2010, σ.124.

¹¹ Βλ. Sina Darel, *Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι*, Αθήνα 2011, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (<http://thesis.ekt.gr>), σ.167.

¹² Βλ. Αχιλλεύς Κ. Αμιλιανίδης, «Ατομικά Δικαιώματα και εσωτερικό δίκαιο της Εκκλησίας», *NOMOKANONIKA* 2/2015, σ.21-23.

¹³ Hasan & Chaush v. Bulg., App. No. 30985/96, § 62 {26.10.2000}.

λόγω διάπραξης μοιχείας ή λόγω ανάρμοστης συμπεριφοράς), με γνώμονα τη θρησκευτική αυτονομία της¹⁴.

Ο νόμος 4443/2016¹⁵ για την ίση μεταχείριση των εργαζομένων, ο οποίος στο τέταρτο άρθρο εισάγει εξαίρεση βασισμένη στις ειδικές επαγγελματικές απαιτήσεις, με την οποία διασφαλίζει την εσωτερική αυτοδιοίκηση των θρησκευτικών κοινοτήτων, αποτελεί πρόσφατο νομοθετικό παράδειγμα του τρόπου λειτουργίας της θρησκευτικής αυτονομίας εντός της εθνικής έννομης τάξης. Πιο αναλυτικά, προβλέπει ότι δε συνιστά διάκριση η διαφορετική μεταχείριση των εργαζομένων λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, σε περίπτωση που το θρησκευτικό στοιχείο είναι ουσιώδες και αναπόσπαστο κομμάτι της συγκεκριμένης εργασίας. Αναφέρεται, επίσης, ότι οι επαγγελματικές δραστηριότητες στο πλαίσιο των εκκλησιών, καθώς και οργανώσεων ή ενώσεων, η δεοντολογία των οποίων εδράζεται σε θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, ασκούνται στο πλαίσιο των γενικών αρχών του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν μπορούν να αιτιολογούν διάκριση, η οποία βασίζεται σε άλλους λόγους. Επιπροσθέτως, οι εκκλησίες ή άλλες θρησκευτικές οργανώσεις, δύναται να απαιτούν από τους εργαζομένους τους συμπεριφορά καλής πίστης και συμμόρφωσης προς τη δεοντολογία τους.

Η θρησκευτική αυτονομία δεν εξαρτάται από το σύστημα σχέσεων κράτους – εκκλησίας που επικρατεί, ούτε είναι περιορισμένη στην περίπτωση ύπαρξης κρατικής Εκκλησίας, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, όπως είναι η κρατική Εκκλησία της Αγγλίας (Αγγλικανική)¹⁶. Επίσης, η έννοια της θρησκευτικής αυτονομίας που ουσιαστικά δεν

---

¹⁴ Βλ. Gerhard Robbers, «Church Autonomy in the European Court of Human Rights - Recent developments in Germany», *JOURNAL OF LAW & RELIGION*, Vol. XXVI, σ.281-320, βλ. και Θεόδωρος Παπαγεωργίου, «Ατομικά Δικαιώματα στο εσωτερικό δίκαιο της Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη και τη νομολογία», *NOMOKANONIKA* 2/2016, σ.39επ.

¹⁵ {ΦΕΚ 232/Α/9.12.2016}, «Ι) Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία και της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, {...}».

¹⁶ Βλ. Minnerath, «Church Autonomy», ο.π. · Η θρησκευτική αυτονομία στο χώρο του εργατικού δικαίου είναι όντως ένα ζήτημα που έχει εξετασθεί τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία, καθώς υφίσταται προβληματισμός γύρω από το δικαίωμα των θρησκευτικών κοινοτήτων να καθορίζουν τις

πρόκειται για έννοια, αλλά φράση που περικλείει τη θεσμική σχέση των θρησκευτικών κοινοτήτων με το κράτος, στην επικράτεια του οποίου λειτουργούν, έχει αναπτυχθεί με διαφορετικό τρόπο σε Ευρώπη και Αμερική, εξαιτίας των διαφορετικών ιστορικοπολιτικών συνθηκών¹⁷.

3. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι¹⁸

Όπως προαναφέρθηκε, το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτονομίας αν και βρίσκεται στον πυρήνα της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας, γεγονός που διατυπώνεται ρητά σε κείμενα δικαστηριακών αποφάσεων¹⁹, ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι²⁰. Χαρακτηριστικά, το ΕΔΔΑ έχει

εργασιακές τους σχέσεις σύμφωνα με κριτήρια που προσιδιάζουν στη διδασκαλία τους, με το Δικαστήριο να αναγνωρίζει τη δυνατότητα εκ μέρους τους επιλογής των εργαζομένων τους και των εκπροσώπων τους βάσει των ως άνω κριτηρίων, βλ. Council of Europe, *Human rights in culturally diverse societies – Guidelines adopted by the Committee of Ministers and Compilation of Council of Europe standards*, Council of Europe 2016, σ.98.

¹⁷ Βλ. W. Cole Durham, «The right to autonomy in religious affairs: a comparative view», σε CHURCH AUTONOMY: A COMPARATIVE SURVEY (Gerhard Robbers, ed., Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001), στην παρούσα χρησιμοποιήθηκε από ηλεκτρονική πηγή www.religlaw.org.

¹⁸ Το εν λόγω δικαίωμα, όπως είναι αποτυπωμένο στο άρθρο 12 του ελληνικού Συντάγματος αποτελεί κατ' αρχήν δικαίωμα των φυσικών προσώπων, ωστόσο, κρίνεται σκόπιμη η σύντομη αναφορά του στην παρούσα μελέτη, λόγω της σημασίας του στην ερμηνεία του δικαιώματος της θρησκευτικής αυτονομίας, καθώς και στη σφαιρική θεώρηση της αξίωσης των θρησκευτικών κοινοτήτων για αναγνώριση νομικής προσωπικότητας που θα αναλυθεί παρακάτω.

¹⁹ Π.χ. Case of Supreme holy council of the Muslim Community v. Bulgaria (Application no. 39023/97), 16.12.2004, §73, όπου αναφέρεται και η ερμηνεία υπό το φως του άρθρου 11 της Σύμβασης προς διασφάλιση των θρησκευτικών συσσωματώσεων από τις αναιτιολόγητες κρατικές επεμβάσεις, καθώς και την ειρηνική λειτουργία της θρησκευτικής κοινότητας.

²⁰ Έτσι και Κώστας Παπαγεωργίου, *Θεωρία και Πράξη του Εκκλησιαστικού Δικαίου Ι*, Θεσσαλονίκη 2014, σ.37, όπου το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι χάριν θρησκευτικών σκοπών αναφέρεται ως ειδικότερη εκδήλωση της ελευθερίας θρησκευτικής συνειδήσεως. Το ίδιο υποστηρίζεται και σε Ιωάννης Μ. Κονιδάρης – Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης, *Στοιχεία Ελληνικού και Κυπριακού Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2016, σ.29, όπου επιπροσθέτως αναφέρεται ότι το δικαίωμα αυτοδιοικήσεως μιας θρησκευτικής κοινότητας κατά το εσωτερικό της δίκαιο είναι συμπληρωματικό του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι χάριν θρησκευτικών σκοπών.

εξετάσει υπόθεση μόνο σύμφωνα με το άρθρο 11²¹ της Σύμβασης, χαρακτηρίζοντάς το ως *lex specialis* έναντι των άρθρων 9 και 10 ΕΣΔΑ²².

Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση του Συνδικάτου του Καλού Σαμαρείτη²³, όπου το Δικαστήριο εξέτασε υπόθεση απόρριψης αίτησης κληρικών και λαϊκών συστάσεως συνδικαλιστικής ένωσης. Το τρίτο τμήμα ΕΔΔΑ απεφάνθη υπέρ της παραβίασης του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, όπως κατοχυρώνεται στη Σύμβαση²⁴, ωστόσο, το τμήμα ευρείας σύνθεσης έκρινε ότι η τελευταία μπορεί να μην εξαιρεί από την προστασία της τα μέλη του κλήρου, η θρησκευτική αυτονομία της Ρουμανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, όμως, επέτασσε τον περιορισμό του ως άνω δικαιώματος, που στη συγκεκριμένη περίπτωση συμφωνούσε με την αρχή της αναλογικότητας. Εξάλλου, στη συγκεκριμένη περίπτωση το ζήτημα δεν ήταν η απόκτηση νομικής προσωπικότητας εκ μέρους ένωσης προσώπων, αλλά η σύσταση ένωσης, ο σκοπός και τα μέσα της οποίας (πχ διαδηλώσεις) δε θα ήταν σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο της θρησκευτικής κοινότητας, στο πλαίσιο της οποίας θα λειτουργούσε²⁵.

Αξιοσημείωτες είναι οι παράγραφοι 136-138 της υπό εξέτασης απόφασης του ΕΔΔΑ, στις οποίες αναλύεται το ζήτημα της θρησκευτικής αυτονομίας. Πιο αναλυτικά, αναλύεται η προαναφερθείσα θέση περί ερμηνείας του άρθρου 9 της Σύμβασης υπό το φως του άρθρου 11 (ΕΣΔΑ) και παραπέμπονται οι αποφάσεις, στις

---

²¹ Το άρθρο 11 διασφαλίζει τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, τα οποία διαφέρουν ως προς το ότι το πρώτο δε διακρίνεται από διάρκεια και από νομικό τύπο, βλ. Γιάννης Κτιστάκης, *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σ.269.

²² Τουρκική Ένωση Ξάνθης κ.λ. κατά Ελλάδος, προσφυγή αριθ.26698/05, §35, {27.3.2008}

²³ Case of Sindicatul “PĂSTORUL CEL BUN” v. ROMANIA (Application no. 2330/09), 9.7.2013, συνοπτικά σε Θεόδωρος Δ. Παπαγεωργίου, «Ατομικά Δικαιώματα και Εσωτερικό Δίκαιο της Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη κατά τη νομολογία», *NOMOKANONIKA* 2/2016, σ.59.

²⁴ §4 της ως άνω απόφασης

²⁵ Βλ. Κωνσταντίνος Β. Κατσαρός, «Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και του συνδικαλιζέσθαι στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας», *NOMOKANONIKA* 1/2014, σ.87-90, όπου παρατηρείται ότι η ίδρυση συνδικαλιστικών ενώσεων στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας αντιτίθεται στο Εκκλησιαστικό Δίκαιο και στις εκκλησιαστικές παραδόσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

οποίες εντυπώνεται κατά τον ίδιο τρόπο αυτό το σκεπτικό²⁶. Επιπλέον, κρίνεται ότι το κράτος δεν μπορεί να απαγορεύσει σε μια θρησκευτική κοινότητα να δεχθεί ή να αποβάλει μέλη, καθώς και ότι σε περίπτωση διαφωνίας μέλους της κοινότητας με τη δογματική διδασκαλία της, το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας του τελευταίου ασκείται διά της αποχώρησής του από τη θρησκευτική κοινότητα. Τέλος, παρατηρείται ότι στις περιπτώσεις διχογνωμιών πάνω σε ζητήματα σχέσεων κράτους και θρησκευτικών κοινοτήτων, που είναι ένα γεγονός συμβατό με τη δημοκρατική υπόσταση μίας κοινωνίας, ο ρόλος ενός εθνικού οργάνου λήψεως αποφάσεων είναι σημαντικός²⁷.

4. Το δικαίωμα στην περιουσία

Σχετικά με το δικαίωμα απόλαυσης της περιουσίας, σημαντική για τα ελληνικά δεδομένα²⁸ είναι η απόφαση «Ιερές Μονές κατά ελληνικού Δημοσίου»²⁹, διότι μέσω αυτής διαφαίνεται και ο γενικότερος κανόνας που διέπει τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, κατά τον οποίο διακρίσεις σε βάρος θρησκευτικών μειονοτήτων κρίνονται πολύ πιο στενά από τυχόν διαφορετική μεταχείριση θρησκευτικών

---

²⁶ Hasan and Chaush v. Bulgaria [GC], no. 30985/96, § 62, ECHR 2000-XI; Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova, no. 45701/99, § 118, ECHR 2001-XII; and Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria, nos. 412/03 and 35677/04, § 103, 22 January 2009.

²⁷ §138 της υπό εξέταση υπόθεσης, όπου παραπέμπεται και η Leyla Şahin v. Turkey [GC], no. 44774/98, με έμφαση στην §109, η οποία αναφέρει ότι δεν είναι δυνατόν να εντοπιστεί σε όλη την Ευρώπη μία ενιαία αντίληψη της θρησκείας μέσα στην κοινωνία, ενώ αφήνει να διαφανεί ότι το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ κράτους και θρησκευτικών κοινοτήτων εξαρτάται από την ίδια την εθνική έννομη τάξη, καθώς αυτό εξαρτάται και από τις διαρκώς μεταβαλλόμενες ιστορικοπολιτικές συνθήκες.

²⁸ Η απόφαση αυτή είναι σημαντική τόσο για τη νομική όσο και για την πολιτική της προσέγγιση, βλ. Παναγιώτης Δημητρόπουλος, *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση*, Αθήνα 2001, σ.128, Κωνσταντίνος Ραμιώτης, *Η Εκκλησία μέσα στην ελληνική πολιτεία*, Αθήνα 1997, σ.275-282, αλλά και Γεώργιος Αποστολάκης, *Ιερές μονές κατά ελληνικού Δημοσίου*, Αθήνα 2002, ο οποίος υποστηρίζει (σ.64-65) ότι ο περιορισμός του δικαιώματος της περιουσίας εκ της εθνικής έννομης τάξης, ήταν το μέσο για την παρακώλυση του ιεραποστολικού έργου της Εκκλησίας.

²⁹ ΕΔΔΑ Υπόθεση Ιερών Μονών κατά ελληνικού Δημοσίου (10/1993/405/483-484), 9.12.1994

κοινοτήτων που έχουν άμεση σύνδεση με το κράτος³⁰. Αφορμή της εν λόγω απόφασης (κατ' ακριβολογία αφορμή για την προσφυγή στο ΕΔΔΑ) ήταν η κρίση εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων ότι οι περιορισμοί που είχαν εισαχθεί στο δικαίωμα της περιουσίας των Ιερών Μονών της ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας ήταν εύλογοι, λόγω ύπαρξης δημόσιου συμφέροντος³¹.

Η απόφαση αυτή του ΕΔΔΑ διέπεται από την κρίση του τελευταίου ότι μία Εκκλησία που έχει στενή σύνδεση με το κράτος, ακόμη και στην περίπτωση που έχει λάβει τη μορφή του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, θεωρείται μη κυβερνητικός οργανισμός και, όντας φορέας ατομικών δικαιωμάτων, δύναται να προσφύγει ως «θύμα» παραβίασης του κειμένου της Σύμβασης³². Οι ιερές μονές δηλαδή στερούνται ασκήσεως κυβερνητικής εξουσίας, γεγονός που προκύπτει ευθέως και από το χαρακτηρισμό τους ως ασκητικά θρησκευτικά καθιδρύματα, οι σκοποί τους δε που έχουν περιεχόμενο εκκλησιαστικό, πνευματικό, πολιτιστικό και κοινωνικό δεν δικαιολογούν ένταξη τους στα πρόσωπα που έχουν ιδρυθεί προς εξυπηρέτηση σκοπών δημοσίου συμφέροντος ούτε μπορεί να συναχθεί ότι η νομική τους προστασία έναντι τρίτων είναι η ίδια με τα υπόλοιπα ν.π.δ.δ. μόνο από το γεγονός της συγκεκριμένης νομοθετικής επιλογής περί της νομικής προσωπικότητάς τους³³. Σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι το Δικαστήριο στη συγκεκριμένη υπόθεση εξετάζει και το ζήτημα του δικαιώματος προσφυγής σε δικαστήριο, στο οποίο σημειώθηκε παραβίαση λόγω ανάθεσης της δικαστικής εκπροσώπησης σχετικά με περιουσιακά ζητήματα σε ανώτερο ιεραρχικά όργανο και ότι τέλος, το διατακτικό της απόφασης υλοποιήθηκε στην εθνική έννομη τάξη με το άρθρο 55 του νόμου 2413/1996³⁴.

---

³⁰ Βλ. Γιάννης Κτιστάκης, «Απαγόρευση θρησκευτικών διακρίσεων και γενικά μέτρα κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *DIGESTA* 2008, σ.280-281

³¹ Βλ. Κωνσταντίνος Γ. Παπαγεωργίου, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο. Θεωρία και Νομολογία*, Θεσσαλονίκη 2013, σ.391επ.

³² Βλ. Ιωάννης Δ. Σαρμάς, *Κράτος και Δικαιοσύνη* 1, Αθήνα 2003, σ.152, Παπαγεωργίου, «Ατομικά δικαιώματα», ο.π., σ.46-47

³³ §49 της απόφασης

³⁴ Βλ. Αποστολάκης, *Ιερές μονές*, ο.π., σ.71επ. · Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα γεγονότα μετά την ψήφιση του νόμου 1700/1987, ο οποίος αποτέλεσε αφορμή για την υπό εξέταση απόφαση.

5.Η αξίωση των θρησκευτικών κοινοτήτων για αναγνώριση νομικής προσωπικότητας

Από το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτονομίας και ειδικότερα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι χάριν θρησκευτικών σκοπών³⁵ απορρέει και η αξίωση των θρησκευτικών κοινοτήτων απέναντι στο κράτος για αναγνώριση νομικής προσωπικότητας³⁶. Πράγματι, η αναγνώριση νομικής προσωπικότητας βρίσκεται στον πυρήνα της πραγμάτωσης του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας υπό τη συλλογική του διάσταση³⁷, καθώς είναι ζωτικής σημασίας για την ικανότητα μιας θρησκευτικής κοινότητας να λειτουργεί ως ένα οργανωμένο σύνολο εντός της

Συγκεκριμένα, η Εκκλησία της Ελλάδος κάλεσε με ανοιχτή επιστολή την κρατική εξουσία να επιλύσει το πρόβλημα που είχε ανακύψει με την εκκλησιαστική περιουσία, ενώ ακολούθησε απόφαση της έκτακτης συγκλήσεως της ΙΣΙ, με την οποία ανακοινωνόταν η αδυναμία εφαρμογής του νόμου 1700. Το Σεπτέμβριο πραγματοποιήθηκε συνάντηση Αρχιεπισκόπου και Πρωθυπουργού, μετά την οποία επήλθε εξομάλυνση της τεταμένης κατάστασης. Ακολούθησαν ακόμη δύο συναντήσεις των ως άνω προσώπων και η υπογραφή σύμβασης παραχώρησης της δασικής και αγροτολιβαδικής περιουσίας των μονών στο Δημόσιο, σύμβαση που δημοσιεύτηκε το 1988 ως νόμος μετά από συζήτηση και ψήφιση στο Τμήμα Διακοπής των Εργασιών της Βουλής. Οι αντιδράσεις από τους βουλευτές της συμπολίτευσης καθυστέρησαν την τελική ψήφιση, που διενεργήθηκε τελικώς στο πλαίσιο της επιβεβλημένης κοιμματικής πειθαρχίας. Χαρακτηριστικά, όπως διαφαίνεται στα πρακτικά συζητήσεως της βουλής εκδηλώθηκε δυσαρέσκεια ως προς την ψήφιση του σχετικού νομοσχεδίου (για παράδειγμα ο βουλευτής Βασίλειος Αγοράστης είπε το εξής: «δυστυχώς θα το ψηφίσω»), βλ.Ιωάννης Μ. Κονιδάρης, *Ο νόμος 1700/1987 και η πρόσφατη κρίση στις σχέσεις εκκλησίας και πολιτείας*, Αθήνα 1988, σ.199επ., Βλ.και Σπύρος Τρωιάνος, *Ψηφίδες ιστορίας του δικαίου απόπτερης και νεότερης*, Αθήνα 2013, σ.213-226 {Το σίριαλ της εκκλησιαστικής περιουσίας}

³⁵ Η οργάνωση μίας θρησκευτικής κοινότητας από το κράτος συμφωνεί και με την προστασία της δημόσιας τάξης, καθώς συνεισφέρει στη θρησκευτική ειρήνη, όπως καταδεικνύει και η απόφαση του ΕΔΔΑ Chaare Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας {2.6.2000}, βλ.Σαρμάς, *Κρατος και Δικαιοσύνη*, ο.π., σ.166

³⁶ Βλ.Νικόλαος Χ. Μαγγιώρος, «Αυτονομία, Ατομικά Δικαιώματα και δίκαιο της Εκκλησίας», *ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΑ* 2/2015, σ. 158, όπου σχολιάζει και τον πρόσφατο νόμο 4301/2014 (υποσ.13), εντοπίζοντας τη συμβολή του στην επίλυση του θέματος της νομικής προσωπικότητας των θρησκευτικών κοινοτήτων στο ελληνικό κράτος.

³⁷ Το γεγονός αυτό δε βρίσκεται κατοχυρωμένο σε διεθνή συνθήκη ή στα εθνικά Συντάγματα, αλλά έχει διαπλαστεί από τα πορίσματα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, βλ.Silvio Ferrari, «Religious communities as legal persons: an introduction to the national reports», σε Churches ο.π., σ.3.

εθνικής έννομης τάξης³⁸, καθώς συνδέεται άμεσα με την απόκτηση περιουσίας και την ενεργητική και παθητική νομιμοποίησή της³⁹. Το διεθνές δίκαιο μπορεί να αποδίδει προστασία στις θρησκευτικές κοινότητες, ωστόσο, για την εξυπηρέτηση των σκοπών της εκάστοτε κοινότητας, καθώς και για την ευέλικτη δράση της εντός της επικράτειας, στην οποία εδράζεται, είναι μείζονος σημασίας η δυνατότητα λήψης νομικής προσωπικότητας εκ μέρους ενώσεων προερχομένων από αυτή, για τον επιπρόσθετο λόγο της δημιουργίας με τον τρόπο αυτό σχέσης συνεργασίας με το κράτος, μέσω της οποίας το τελευταίο είναι δυνατόν να προβεί σε επωφελείς για τις ενώσεις αυτές ενέργειες, όπως είναι ένα προνομιακό φορολογικό καθεστώς και η πρόσβαση στη δημόσια εκπαίδευση⁴⁰.

Το είδος της νομικής προσωπικότητας και η ονομασία της αποτελούν αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη⁴¹, ενώ σημειώνεται ποικιλία τρόπων για τη διασφάλιση της δυνατότητας λήψης της εν λόγω προσωπικότητας εκ μέρους των ενώσεων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Ορισμένα εθνικά συστήματα για παράδειγμα προβλέπουν απόκτηση νομικής προσωπικότητας μέσω της διαδικασίας της αίτησης σε δικαστήριο ή στη διοίκηση. Σε κάθε περίπτωση, ενόψει του ότι σειρά νομικών ενεργειών δύναται να υλοποιηθούν μόνο από συσταθέντα νομικά πρόσωπα, η απόκτηση της νομικής προσωπικότητας θα πρέπει να είναι γρήγορη, διαφανής, δίκαιη, χωρίς αποκλεισμούς και χωρίς διακρίσεις.⁴²

---

³⁸ Επιπλέον, το καθεστώς αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας σε ενώσεις χάριν θρησκευτικών σκοπών δε θα πρέπει να τελεί υπό δυσχερέστερες συνθήκες από τα ισχύοντα στις λοιπές ενώσεις. Για παράδειγμα, από τη στιγμή που μία έννομη τάξη επιτρέπει τη αναγνώριση νομικής προσωπικότητας σε μη θρησκευτικού χαρακτήρα ενώσεις χωρίς παρέμβαση της διοίκησης και στενό καθεστώς ελέγχου, όπως συμβαίνει σε Γαλλία, Ιταλία, Πορτογαλία και Ισπανία, το ίδιο είναι σκόπιμο να συμβαίνει και στην περίπτωση των ενώσεων χάριν θρησκευτικών σκοπών, βλ. Silvio Ferrari, «Religious entities as legal persons – Southern Europe (Cyprus, France, Greece, Italy, Spain, Portugal)», σε *Churches and other religious organizations as legal persons*, Leuven 2007, σ.21.

³⁹ Βλ. Norman Doe, *Law and religion in Europe. A Comparative introduction*, New York 2011, σ.88.

⁴⁰ Βλ. Ferrari, «Religious communities as legal persons», ο.π., σ.6.

⁴¹ Βλ. CDL-AD(2014)023, Joint guidelines on the legal personality of religious or belief communities, Venice, 13-14 June 2014, §17 και §20.

⁴² Βλ. CDL-AD(2014)023, Joint guidelines, ο.π., §22 και §24.

Η δυνατότητα αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας στις θρησκευτικές κοινότητες και τις ενώσεις τους δεν ισοδυναμεί με υποχρέωση υλοποίησής της εκ μέρους τους, ενώ οποιαδήποτε άρνηση για αναγνώριση της εν λόγω προσωπικότητας ή αναστολή της είναι απαραίτητο να θεμελιώνεται σε αυστηρές προϋποθέσεις. Κατ' αρχήν δηλαδή είναι δυνατή η άρνηση αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας, για λόγους ουσιαστικούς ή τυπικούς, διαφορετικά δε θα υπήρχε λόγος ορισμού κριτηρίων προς την απόκτησή της, ούτε θα υπήρχε συμβατότητα με την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Στη Γερμανία για παράδειγμα, θεμελιώνεται άρνηση για αναγνώριση νομικής προσωπικότητας σε θρησκευτική ένωση, αν οι σκοποί της εν λόγω ένωσης δε συμφωνούν με τον ποινικό νόμο, τις συνταγματικές επιταγές και το διεθνές δίκαιο. Στην Εσθονία η άρνηση αυτή είναι επιβεβλημένη σε περίπτωση που η διδασκαλία και το καταστατικό των θρησκευτικών ενώσεων είναι ασύμβατα προς την πολιτειακή νομοθεσία, τη δημόσια υγεία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ το ίδιο συμβαίνει και στην Πολωνία με την επιπρόσθετη θεμελίωση άρνησης στην έλλειψη των χαρακτηριστικών εκείνων που δίνουν σε μία ένωση το θρησκευτικό της χαρακτήρα⁴³.

Η απουσία, πάντως, επιθυμίας εκ μέρους μιας θρησκευτικής κοινότητας για σύσταση νομικών προσώπων δεν ισοδυναμεί με μη υπαγωγή της στα υποκείμενα του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας⁴⁴. Σχετικά με την άρνηση των θρησκευτικών ενώσεων για λήψη νομικής προσωπικότητας, λόγω ασυμβατότητας της τελευταίας με την υπόστασή τους, έχει κριθεί σε ορισμένες έννομες τάξεις ότι, επειδή οι σκοποί που εξυπηρετούν οι εν λόγω ενώσεις δεν προσιδιάζουν στη φύση των σκοπών των υπόλοιπων ενώσεων που λειτουργούν εντός του πλαισίου τους, οι ενώσεις που φέρουν θρησκευτικό χαρακτήρα έχουν τη δυνατότητα να υπαχθούν σε ιδιαίτερο τύπο νομικής προσωπικότητας. Στην Τσεχία μάλιστα δεν υπάρχει καν η δυνατότητα επιλογής μεταξύ του γενικού τύπου νομικής προσωπικότητας και του ειδικού εκ μέρους των θρησκευτικών ενώσεων, οι οποίες είναι περιορισμένες στον τελευταίο σε περίπτωση επιδίωξης απόκτησης νομικής προσωπικότητας⁴⁵.

Ως προς τη διαδικασία αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας, είναι απαραίτητο πρώτον να είναι ανοιχτή και σε όλες τις θρησκευτικές κοινότητες, όχι

---

⁴³ Βλ. Doe, *Law and religion*, ο.π., σ.107-108.

⁴⁴ Βλ. CDL-AD(2014)023, Joint guidelines, ο.π., §21.

⁴⁵ Βλ. Ferrari, «Religious communities as legal persons», ο.π., σ.3.

μόνο στις παραδοσιακές ή στις τυχόν αναγνωρισμένες μέσα σε ένα κράτος, και δεύτερον να μη διέπεται από επαχθείς απαιτήσεις παρακωλυτικές της απόκτησής της. Παραδείγματα τέτοιων επαχθών απαιτήσεων αποτελούν η υπογραφή της αίτησης απόκτησης νομικής προσωπικότητας από όλα τα μέλη της θρησκευτικής κοινότητας, με τα πλήρη ονόματά τους, τις ημερομηνίες γέννησης και τους τόπους διαμονής, καθώς και η αδυναμία λειτουργίας της ένωσης εκτός της έδρας της, η μακροχρόνια αναμονή για την απόκτηση της προσωπικότητας ή η περιττή γραφειοκρατία. Οι απαιτήσεις αυτές είναι ασύμφωνες με το διεθνές δίκαιο και την αρχή της αναλογικότητας, υπό τη μορφή της αναγκαιότητας ενός μέτρου σε μία δημοκρατική κοινωνία⁴⁶. Μη συμβατός, επίσης, με τα διεθνή ανθρώπινα δικαιώματα είναι ο έλεγχος νομιμότητας των θρησκευτικών πεποιθήσεων, καθώς και των τρόπων εκδήλωσής τους⁴⁷, οι οποίοι βέβαια είναι απαραίτητο να μην αντιβαίνουν στους γενικούς περιορισμούς του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας.

Χαρακτηριστική υπόθεση της αξίωσης των θρησκευτικών ενώσεων για αναγνώριση νομικής προσωπικότητας, που εξετάστηκε από το ΕΔΔΑ είναι η αυτή της Μητροπολιτικής Εκκλησίας της Βεσσαραβίας⁴⁸, που συμπεριλαμβάνει την ανάγκη η αναγνώριση νομικής προσωπικότητας στις ως άνω αναφερόμενες ενώσεις να μην εξαρτάται από την απόλυτη κρίση της διοίκησης, που ενδέχεται να φτάσει στα όρια της αυθαιρεσίας⁴⁹. Η υπόθεση βασίζεται σε προσφυγή που κατέθεσαν η Μητροπολιτική Εκκλησία της Βεσσαραβίας και δώδεκα Μολδαβοί υπήκοοι, ένας εκ των οποίων απεβίωσε το 1999, στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, με τον ισχυρισμό ότι η άρνηση αναγνώρισης

---

⁴⁶ Βλ. CDL-AD(2014)023, Joint guidelines, ο.π., §25 και §26.

⁴⁷ Βλ. ΕΔΔΑ Μανουσάκης κλ. κατά Ελλάδος, 59/1995/565/651, {26.9.1996}, §47.

⁴⁸ Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova, no. 45701/99, 27.3.2001, συνοπτικά σε Κονιδάρης, *Στοιχεία*, ο.π., σ.4, ΣΑΡΜΑΣ, *Κράτος και Δικαιοσύνη*, ο.π., σ.167, επίσης αναλυτική περίληψη της κρίσης του 2001 επί της προσφυγής, δίχως όμως κριτική επισκόπηση σε HRCD 12/2001, σ.919-922.

⁴⁹ Βλ. Council of Europe, «*Human rights in culturally diverse*», ο.π., σ.102.

νομικής προσωπικότητας στην αιτούσα Εκκλησία εκ μέρους των Μολδαβικών αρχών καθιστούσε την τελευταία θύμα δυσμενούς διάκρισης.⁵⁰

Πιο αναλυτικά, η Μητροπολιτική Εκκλησία της Βεσσαραβίας υπέβαλε το πρώτον αίτηση αναγνώρισης από τις Μολδαβικές αρχές στις 8 Οκτωβρίου 1992, βάσει του μολδαβικού νόμου για τις θρησκευτικές κοινότητες της 24^{ης} Μαρτίου 1992, χωρίς ωστόσο να λάβει απάντηση. Στις επόμενες δύο αιτήσεις της που πραγματοποιήθηκαν το 1995, έλαβε αρνητική απάντηση, με αποτέλεσμα η Εκκλησία να προσφύγει στη δικαιοσύνη το καλοκαίρι του 1995, η οποία στον πρώτο βαθμό αποφάνθηκε υπέρ της. Το Ανώτατο Δικαστήριο, ωστόσο, αποφάσισε πως τα δικαστήρια ήταν αναρμόδια να εξετάσουν την αίτηση της Εκκλησίας για αναγνώριση, οπότε η τελευταία υπέβαλε εκ νέου αίτηση στις μολδαβικές αρχές το 1996, δίχως αποτέλεσμα. Έπειτα από μια σειρά αιτήσεων και προσφυγών στη δικαιοσύνη⁵¹, με αποκορύφωμα την αίτηση του έτους 1999, στην οποία απάντησε αρνητικά με επιστολή ο Πρωθυπουργός ισχυριζόμενος μάλιστα ότι η εν λόγω Εκκλησία ήταν μια σχισματική ομάδα στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Μολδαβίας⁵², πραγματοποιήθηκε η προσφυγή των αιτούντων στην Επιτροπή.

Στο ΕΔΔΑ η προσφεύγουσα πλευρά υποστήριξε ότι είναι παραδεκτή η δυνατότητα ενός κράτους να θέτει προϋποθέσεις για την αναγνώριση μίας θρησκευτικής ένωσης, χωρίς να παραβιάζει το άρθρο 9 της Σύμβασης και ότι πρέπει

---

⁵⁰ §1 και §2 της απόφασης · Η Μολδαβική Εκκλησία της Βεσσαραβίας επρόκειτο για μία αυτόνομη με κανονική δικαιοδοσία στο έδαφος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, ενώ οι υπόλοιποι προσφεύγοντες μέλη του επαρχιακού συμβουλίου της, και ιδρυτές της από την 14.9.1992. Μέχρι την εξέταση της υπόθεσης από το ΕΔΔΑ, η εν λόγω Εκκλησία είχε ιδρύσει 117 κοινότητες στην επικράτεια της Μολδαβίας, τρεις κοινότητες στην Ουκρανία, μία στις Λιθουανία, ένας στη Λεττονία, δύο στη Ρωσική Ομοσπονδία και ένα στην Εσθονία, ενώ οι κοινότητες στη Λετονία και τη Λιθουανία ήταν αναγνωρισμένες από το κράτος αρχές και είχαν νομική προσωπικότητα. Η Εκκλησία διέθετε επίσης πάνω από 160 κληρικούς και αναγνωριζόταν από όλα τα Ορθόδοξα Πατριαρχεία με εξαίρεση της Μόσχας, §9-12.

⁵¹ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι η υπόθεση αφορούσε μια εκκλησιαστική διαμάχη μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Μολδαβίας, η οποία θα μπορούσε να επιλυθεί μόνο από τη Ρουμανική και τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, και ότι οποιαδήποτε αναγνώριση της αιτούσας Εκκλησίας θα προκαλούσε συγκρούσεις στην Ορθόδοξη κοινότητα, §23.

⁵² §13-28 της απόφασης.

να μην παραβιάζεται εκ μέρους του η ελευθερία της εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Επιπλέον, προέβαλε το επιχείρημα ότι η δράση της Μητροπολιτικής Εκκλησίας της Βεσσαραβίας ήταν καθόλα νόμιμη και σύμφωνη με την αρχή της διασφάλισης της δημόσιας τάξης, ενώ το κράτος δε θα μπορούσε να είναι σε θέση να διακρίνει τις ομολογιακές αντιφάσεις μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων και να αποφανθεί σχετικά ή ακόμη και να ευνοήσει μία θρησκευτική κοινότητα έναντι μίας άλλης βασιζόμενο σε μία τέτοια κρίση⁵³.

Η κυβέρνηση υποστήριξε ότι η άρνηση αναγνώρισης της προσφεύγουσας Εκκλησίας δεν ισοδυναμούσε με παραβίαση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, καθώς τόσο αυτή όσο και τα μέλη της είχαν τη δυνατότητα να ασκούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα ακώλυτα. Επιπροσθέτως, τόνισε ότι η υπόθεση αφορούσε εκκλησιαστική διοικητική διαμάχη, στην οποία δεν ήταν δυνατόν να εμπλακεί, δίχως να παραβιάσει την υποχρέωση της για ουδετερότητα, καθώς και ότι μια τέτοια εμπλοκή θα ήταν ενδεχομένως επιζήμια για την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της νεοσύστατης Δημοκρατίας της Μολδαβίας⁵⁴.

Το Δικαστήριο στην ανάπτυξη του αιτιολογικού της απόφασης τόνισε ότι, σύμφωνα με το Μολδαβικό νόμο για το νομικό καθεστώς των θρησκευτικών κοινοτήτων, η άρνηση της αναγνώρισης ισοδυναμούσε με στέρηση της λειτουργίας μιας θρησκευτικής ένωσης, καθώς στερούσε τη δυνατότητα ορισμένων ενεργειών με κυριότερη τη δικαστική προστασία της περιουσίας της. Συνεπώς, η άρνηση αναγνώρισης της προσφεύγουσας Εκκλησίας συνιστούσε περιορισμό του δικαιώματός της στη θρησκευτική ελευθερία⁵⁵. Σύμφωνα με τα περιστατικά και τα επιχειρήματα που εκτέθηκαν, το Δικαστήριο απεφάνθη υπέρ της νομιμότητας του περιορισμού αυτού, που αποσκοπούσε στη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας⁵⁶, αλλά και υπέρ της παράβασης του άρθρου 9 λόγω μη αναγκαιότητάς του σε μια δημοκρατική κοινωνία⁵⁷.

---

⁵³ §95-96 της απόφασης

⁵⁴ §97-98 της απόφασης

⁵⁵ §105 της απόφασης

⁵⁶ §113 της απόφασης

⁵⁷ §130 της απόφασης

Η ως άνω εξεταζόμενη απόφαση, πάντως, εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τη φύση των κριτηρίων για παροχή νομικής προσωπικότητας ή αναγνώρισης⁵⁸ στις ενώσεις που έχουν συσταθεί χάριν θρησκευτικών σκοπών. Έχει παρατηρηθεί ότι σε ορισμένες χώρες τα κριτήρια αυτά αποκλείουν τις μικρές ή νεοσύστατες θρησκευτικές κοινότητες, είναι κατασκευασμένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούν τα παραδοσιακά θρησκευόμενα, ή προβλέπουν άρνηση της αίτησης μιας θρησκευτικής ένωσης για λόγους ήσσονος σημασίας, όπως ορθογραφικά λάθη, σημειώνονται δε σε ορισμένες περιπτώσεις μεγάλες καθυστερήσεις στην εξέταση της αίτησης⁵⁹. Πριν, ωστόσο, από την εξαγωγή ειδικών συμπερασμάτων σχετικά με το ζήτημα αυτό, είναι σκόπιμο να εξετάζεται κάθε ρυθμιστικό του καθεστώτος των θρησκευτικών κοινοτήτων νομοθέτημα υπό το πρίσμα της έννομης τάξης, η οποία το δημιούργησε⁶⁰.

5.α.Ο νόμος 4301/2014⁶¹

---

⁵⁸ Επισημαίνεται ότι η αναγνώριση νομικής προσωπικότητας σε μία ένωση που εξυπηρετεί θρησκευτικούς σκοπούς και το καθεστώς της αναγνωρισμένης θρησκείας είναι δύο διαφορετικές νομικές κατασκευές, όπως διαφαίνεται και από το κείμενο του Μολδαβικού νόμου, που αναφέρεται στην απόφαση του ΕΔΔΑ (αναγράφεται ότι οι θρησκευτικές κοινότητες που αναγνωρίζονται πρέπει να είναι νομικά πρόσωπα).

⁵⁹ Βλ. Paul M. Taylor, *Freedom of religion. UN and European Human Rights law and practice*, New York 2005, σ.231-232.

⁶⁰ Πράγματι, από κράτος σε κράτος διαφέρουν τόσο τα κριτήρια για την καταχώριση μιας θρησκευτικής ένωσης, όσο και τα αρμόδια όργανα για την απόφαση περί της καταχώρισης. Παρατηρείται, ωστόσο, μια γενική τάση συμβατότητας της εθνικής νομοθεσίας σχετικά με το ζήτημα αυτό προς το περιεχόμενο της ΕΣΔΑ, βλ. Sergej Flere, «Registration of religious communities in European countries», *Politics and Religion* 1/2010 vol. IV, p.99.

⁶¹ Οι αναφορές στο εν λόγω νομοθέτημα τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στην ειδησεογραφία δεν είναι πολλές. Χαρακτηριστικά βλ. Στέφανος Βαζάκας, «Η διαλεκτική των πολιτειακών κανόνων δικαίου περί ορθόδοξης Εκκλησίας και ετεροδόξων και ετεροθρήσκων και ο νέος νόμος 4301/2014», εισήγηση στο πλαίσιο της ημερίδας για τους νομικούς συμβούλους Μητροπόλεων, Συνοδικό Μέγαρο 4.2.2017, (αδημ., ωστόσο η ομιλία υπάρχει στο intv.gr), Γεώργιος Ι. Ανδρουτσόπουλος, «Οι θρησκευτικές κοινότητες και οι ενώσεις τους», kivotos.gr/post/750/oi-thrhskeytikes-koinothtes-kai-oi-enwseis-toys, Κωνσταντίνος Γ. Παπαγεωργίου, «Ο ν.4301/2014 για την οργάνωση της νομικής μορφής των θρησκευτικών κοινοτήτων και την ίδρυση θρησκευτικών νομικών προσώπων. Μια κριτική προσέγγιση», *Αρμ.* 4 (2016), σ.573-584, Αρχιγραμματεία της Ιεράς Συνόδου (ΓΟΧ), «Ο νόμος για τη

Πραγμάτωση της αξίωσης των θρησκευτικών κοινοτήτων για αναγνώριση νομικής προσωπικότητας στην ελληνικής έννομη τάξη αποτελεί ο νόμος 4301/2014⁶², με τον οποίο εισάγονται δύο νέες μορφές νομικής προσωπικότητας αποκλειστικά θρησκευτικού χαρακτήρα, το θρησκευτικό νομικό πρόσωπο και το εκκλησιαστικό νομικό πρόσωπο⁶³. Ως προς τη διάρθρωσή του ο υπό εξέταση νόμος αποτελείται συνολικά από 56 άρθρα, εκ των οποίων τα πρώτα δεκαοκτώ ρυθμίζουν το νομικό καθεστώς των θρησκευτικών κοινοτήτων στην ελληνική επικράτεια.

Πιο αναλυτικά, το πρώτο άρθρο, προσεγγίζει εννοιολογικά τη θρησκευτική κοινότητα, τα άρθρα δύο έως δώδεκα εισάγουν τις νέες μορφές νομικής

νομική μορφή των θρησκευτικών κοινοτήτων στην Ελλάδα», *Η Φωνή της Ορθοδοξίας*, Φύλλο 984α – Ιανουάριος 2015, Theodosios Tsioulos, «The new legal status of religious organizations in Greece», *Law and Justice* 2016, σ.42-58, Oliver Scharbrodt, «Yearbook of Muslims Volume 7», The Netherlands 2016, Κωνσταντίνος Δ. Παναγόπουλος, «Ικανότητα δικαίου θρησκευτικών κοινοτήτων και ναών», *DIGESTA* 2015, σ.117-126, Ιωάννης Κονιδάρης, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2016.

⁶² Νόμος 4301/2014 {ΦΕΚ 223/Α/7.10.2014, διόρθωση σφάλματος ΦΕΚ 229/Α/15.10.2014}.

⁶³ Το γεγονός ότι οι νέες μορφές νομικής προσωπικότητας που εισάγει ο νόμος 4301/2014 δεν είναι υποχρεωτικό να υιοθετηθούν εκ μέρους των θρησκευτικών κοινοτήτων, αφενός διατηρεί το προγενέστερο καθεστώς σε ισχύ - εξάλλου δε σημειώθηκε τροποποίηση των διατάξεων του Αστικού Κώδικα, απλώς πραγματοποιήθηκε εισαγωγή στην ελληνική έννομη τάξη νέας ρύθμισης του ζητήματος της νομικής προσωπικότητας των θρησκευτικών κοινοτήτων με τυπικό νόμο – αφετέρου καταδεικνύει την αναγκαιότητα της σφαιρικής γνώσης των δυνατοτήτων απόκτησης νομικής προσωπικότητας εκ μέρους των θρησκευτικών κοινοτήτων και των ενώσεών τους, με σκοπό την επιλογή που προσιδιάζει στα συμφέροντά τους, βλ.και πρακτικά συνεδριάσεων Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων, 24.9.2014 ώρα 17:30, Πύρρος Δήμας: «Πάντως, ό,τι και όπως έχει αναγνωριστεί, παραμένει ως έχει. Με κανέναν τρόπο δεν περιορίζεται το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, απλώς, προστίθεται μία ακόμα θεσμική δυνατότητα για την οργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων στην Ελλάδα». Δυσαρμονίες, πάντως, στην πράξη έχουν σημειωθεί. Ειδικότερα, στη διάταξη με αριθμό 33/2015 του Ειρηνοδικείου Νέας Ιωνίας (αδημ.), το Δικαστήριο αρνήθηκε εσφαλμένα τη σύσταση σωματείου αποτελούμενου από μέλη θρησκευτικής κοινότητας αναπτύσσοντας στο σκεπτικό του ότι δεν ήταν δυνατή η σύσταση σωματείου, αλλά θρησκευτικού νομικού προσώπου, και ότι η υποβληθείσα αίτηση αναρμοδίως εισήχθη στο ειρηνοδικείο, καθώς καθ' ύλην αρμόδιο για την εξέτασή της ήταν το μονομελές πρωτοδικείο.

προσωπικότητας για τις ενώσεις των θρησκευτικών κοινοτήτων⁶⁴, με επακόλουθες προβλέψεις για τη διοικητική τους διάρθρωση, τη διάλυση και τον κανονισμό λειτουργίας τους, το δέκατο τρίτο άρθρο συνιστά ex lege απόδοση νομικής προσωπικότητας σε ορισμένες Εκκλησίες, με έμφαση στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στην Ελλάδα, το δέκατο τέταρτο άρθρο προβλέπει δημιουργία ηλεκτρονικού μητρώου νομικών προσώπων και θρησκευτικών λειτουργών, το δέκατο πέμπτο άρθρο αναγνωρίζει ικανότητα διαδικού στις μη έχουσες νομική προσωπικότητα θρησκευτικές κοινότητες, το δέκατο έκτο άρθρο οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής του νομοθετήματος⁶⁵, το δέκατο έβδομο άρθρο ορίζει τεκμήριο γνωστής θρησκείας και τέλος το δέκατο όγδοο άρθρο ρυθμίζει περιουσιακά ζητήματα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραχωρήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, έχουν υποβληθεί έως τις 10.3.2017 εννέα αιτήσεις για αναγνώριση θρησκευτικού νομικού προσώπου, οι οποίες και έχουν εγκριθεί από το κατά τόπον αρμόδιο Πρωτοδικείο μέσω της εκούσιας δικαιοδοσίας⁶⁶. Αποσπάσματα των

---

⁶⁴ Γενικά, το εκκλησιαστικό νομικό πρόσωπο είναι ένωση τουλάχιστον τριών θρησκευτικών νομικών προσώπων και το θρησκευτικό νομικό πρόσωπο είναι ένωση τριακοσίων τουλάχιστον φυσικών προσώπων της ίδιας θρησκευτικής κοινότητας. Η ένωση προσώπων αυτή δύναται να αποκτήσει νομική προσωπικότητα με την εγγραφή της σε ειδικό δημόσιο βιβλίο θρησκευτικών νομικών προσώπων που τηρείται στο κατά τόπον αρμόδιο Πρωτοδικείο.

⁶⁵ Εξαιρούνται από τις σχετικές διατάξεις οι θρησκευτικοί λειτουργοί και οι θρησκευτικές κοινότητες που ανήκουν στο κανονιστικό πεδίο του άρθρου 3Σ, δηλαδή στις πέντε εκκλησιαστικές δικαιοταξίες από τις οποίες αποτελείται η ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς και οι υπόλοιπες εντός ή εκτός Ελλάδας ομόδοξες Εκκλησίες με την εντασσόμενη στο κανονιστικό πεδίο του 3Σ, που είναι ενωμένες δογματικά με τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και προβαίνουν σε απαρασάλευτη τήρηση των Ιερών, Αποστολικών και Συνοδικών κανόνων και των Ιερών Παραδόσεων. Εξαιρούνται, επίσης, οι ισραηλιτικές κοινότητες και οι μουφτείες.

⁶⁶ Βλ. ενδεικτικά τις εξής αποφάσεις: 165/2015 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θηβών, με την οποία αναγνωρίστηκε θρησκευτικό νομικό πρόσωπο με την επωνυμία «Ιερά Μητρόπολις Αττικής και Βοιωτίας της Εκκλησίας των Γνησίων Ορθοδόξων Χριστιανών (ΓΟΧ) της Ελλάδος. Θρησκευτικό Νομικό Πρόσωπο», με 716 ιδρυτικά μέλη (ΝΟΜΟΣ, ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΑ 1/2016 {σ.177-179}), απόφαση 2457/2015 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Πειραιά, με την οποία αναγνωρίστηκε θρησκευτικό νομικό πρόσωπο με την επωνυμία «Ιερά Μητρόπολις Πειραιώς και Σαλαμίνας της Εκκλησίας των Γνησίων Ορθοδόξων Χριστιανών της Ελλάδος, Θρησκευτικό Νομικό Πρόσωπο», ή σε

κανονισμών και των ομολογιών πίστεως βρίσκονται δημοσιευμένα στο Δελτίο Δικαστικών Δημοσιεύσεων του Ταμείου Νομικών. Επίσης, στο ειδικό δημόσιο βιβλίο θρησκευτικών νομικών προσώπων του Πρωτοδικείου Αθηνών, βρίσκονται καταχωρισμένα εξήντα τρία νομικά πρόσωπα του νόμου 4301/2014 βάσει της από 27.3.2017 βεβαίωσης του τμήματος εταιρειών – σωματείων του εν λόγω Δικαστηρίου (αρ.πρωτ.23).

6.Συμπέρασμα

Το θρησκευτικό φαινόμενο και η νομική του αντιμετώπιση συνιστούν μία περίπλοκη θεματική της νομικής πρακτικής με πολλαπλές εκφάνσεις, καθώς δεν είναι ένα ζήτημα αμιγώς νομικό, αλλά και έντονα κοινωνικοπολιτικό (το δίκαιο εξάλλου είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο και αποτελεί, επίσης, ως προς το νομοπαραγωγικό του κομμάτι συγκεκριμένη πολιτική επιλογή). Οι θρησκευτικές κοινότητες είναι «ζωντανοί οργανισμοί», αφού τα μέλη τους, υπό τη διπλή τους υπόσταση ως πολίτες του κράτους και ως πιστοί, υπόκεινται στις συνεχείς μεταβαλλόμενες συνθήκες που επηρεάζουν τόσο την πολιτεία στην οποία διαβιώνουν, όσο και τη θρησκευτική κοινότητα στην οποία υπάγονται και ασκεί καταλυτική επίδραση στην ανάπτυξη της δράσης τους εντός της πολιτείας (πχ άρνηση στράτευσης λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων).

Το βέβαιο, πάντως είναι ότι υπάρχει η ανάγκη ενός διαχωρισμού μεταξύ του νομικού πλέγματος των σχέσεων κράτους – θρησκευμάτων (της de jure σχέσης δηλαδή) από τη σύνδεση του θρησκευτικού φαινομένου με την πολιτική (της de facto σύνδεσης δηλαδή). Μπορεί το ένα να είναι απόρροια του άλλου, αλλά στην πλειονότητα των περιπτώσεων η επίδραση της πολιτικής θεώρησης του θέματος οδηγεί σε απολυτότητα, σε λόγο και διάλογο που φέρουν τα στοιχεία της μικροπολιτικής και σε απουσία ουσιαστικής προσπάθειας για ανεύρεση λύσεων και πρακτικών, δυνατών να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των θρησκευτικών κοινοτήτων της χώρας (πχ κανέναν δεν ενδιαφέρει πραγματικά η τυχόν ψηφοθηρική χρήση του θρησκευτικού φαινομένου, όταν ανακύπτουν προβλήματα καθημερινής πρακτικής,

όπως η αδυναμία ανοίγματος τραπεζικού λογαριασμού εκ μέρους μιας θρησκευτικής ένωσης).

Καταληκτικά, τα νομικά πρόσωπα που εξυπηρετούν θρησκευτικούς σκοπούς θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μια ιδιαίτερη κατηγορία νομικών προσώπων, ακριβώς εξαιτίας της φύσης των σκοπών τους, από την οποία απορρέει και η εσωτερική τους οργάνωση βάσει της εσωτερικής τους νομοθεσίας ή κανονοθεσίας (πχ οι χριστιανικές θρησκευτικές έχουν ως εσωτερικό τους δίκαιο τους ιερούς κανόνες). Γι' αυτό το λόγο η αντιμετώπισή τους στον τομέα των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι απαραίτητο να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους, που είναι διαφορετικές από τα υπόλοιπα νομικά πρόσωπα, τα οποία δεν εξυπηρετούν θρησκευτικούς σκοπούς. Για παράδειγμα, η δημιουργία μιας μορφής νομικής προσωπικότητας καθαρά θρησκευτικού χαρακτήρα (που δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο) κρίθηκε απαραίτητη, καθώς πολλές θρησκευτικές κοινότητες δεν επέλεξαν να λάβουν νομική προσωπικότητα, λόγω μη συμβατότητας των μορφών που προσφέρονταν στην εθνική έννομη τάξη με το θρησκευτικό τους χαρακτήρα⁶⁷.

---

⁶⁷ Χαρακτηριστικά: Ανδρέας Λοβέρδος, Πρακτικά Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων, Συνεδρίαση 24ης Σεπτεμβρίου 2014, ημέρα Τετάρτη και ώρα 12.30': «...όσοι ομολογούν μια άλλη πίστη, η οποία είναι υποχρεωμένη να λειτουργήσει, στο επίπεδο της νομικής ζωής, με τη σωματειακή μορφή, νοούν υποτιμημένη την παρουσία της πίστης τους...».